

Deyan Sudjic

Iš anglų kalbos vertė
Mantė Zagurskytė-Tamulevičienė

| LAPAS |
architekstai

GALIOS — ARCHITEKTŪRA

KAIP TURTINGIEJI IR GALINGIEJI FORMUOJA PASAULĮ

1

KODĖL STATOME

Virš darbo stalo laikydavau prisegęs iš bulvarinio laikraščio išplėštą nuotrauką. Akių lygyje prismeigtame dėmėtame laikraštiniame popieriuje buvo galima įžvelgti neryškų nedidelio automobilio dydžio architektūrinio maketo vaizdą. Galėdami rinktis, architektai maketams naudoja neįpareigojančius pilkus atspalvius, tačiau šis maketas buvo nudažytas ryškiomis lūpų dažų spalvomis, tarsi sukurtas norint padaryti įspūdį klientui, dėmesį išlaikančiam trumpiau nei dauguma.

Kartono ir balzos juostos atstojo mečetę žemu kupolu, kurią juosė koncentriniais apskritimais išdėstyti smailūs minaretai. Akį režiančioms formoms ir sukarikatūrintai įmantraus dekoratyvumo tradicijai, nedaug tesiskiriančiai nuo daugybės kitų bandymų suderinti nesuderinama, nepavyko kartu perteikti ir drąsaus modernumo, ir pagarbaus santykio su praeitimi. Tačiau sunerinti vertė neabejotinos architektūrinės detalės. Iš tiesų mano dėmesį patraukė nuotraukoje šmėkštelėję tamsesni statybos proceso aspektai. Nė vienas iš pagarbiai aplink maketą susibūrusių uniformuotų žmonių nepriminė architekto, paprastai tokio tipo nuotraukose labiausiai krintančio į akis, tačiau abejonių nekėlė kresno vyro vešliais ūsais, kuris dėl savo senamadiško chaki spalvos megztinio ir beretės apgaulingai priminė Antrojo pasaulinio karo britų kariuomenės majorą, tapatybė ir neginčijamas susižavėjimas, su kuriuo jis meiliai žvelgė į savo maketą.

Saddamas Hussein, kaip ir daugelis autoritarų, buvo entuziastingas architektūros globėjas. Tačiau, kitaip nei Napoleonas III, kurio išrankus skonis vis dar aiškiai matomas tvarkinguose paradams pritaikytuose Paryžiaus bulvaruose, ar Mussolini, jautęs nesuderinamą aistrą tiek modernizmui, tiek Augustui, Hussein neteikė aiškios pirmenybės jokiame konkrečiame architektūros stiliui. Visgi jis instinktyviai suvokė, kaip pasitelkus architektūrą šlovinti save bei savo režimą ir įbauginti priešus.

Nuo pat sumanymo ją statyti Visų Kovų Motinos mečetės (Umm al-Ma'arik) tikslas buvo visiškai aiškus – Pirmąjį Persijos įlankos karą įtvirtinti kaip Irako pergalę. Hussein per šį karą buvo pažemintas. Jo kariuomenė išvyta iš Kuveito. Jam beviltiškai traukiantis namų link, greitkelis liko sudarkytas groteskiškos sudegusiuose vogtuose automobiliuose įkalintų ir pelenais virtusių Irako šauktinių vilkstinės, o pakelės nuklotos prisiplėštu grobiu. Hussein norėjo susikurti savo realybę ir ištrinti šį pralaimėjimo vaizdinį – lygiai taip pat, kaip Kuveitas savo beverčio žaislinio parlamento rūmais, projektuotais Sidnėjaus operos rūmų architekto Jørno Utzono, norėjo parodyti esantis skandinaviška demokratija, o ne Persijos įlankos oligarchija. Apskritai Irake ką nors statyti nepaisant nepriteklių, atsiradusių Husseinui manipuliuojant Jungtinių Tautų įvestomis sankcijomis, buvo apgalvotas atviro nepaklusnumo gestas. Ir pati mečetė sprogte sprogo nuo ikonografijos, dar labiau išryškinančios tokį nepaklusnumą.

Laikraštyje išspausdinta Hussein mečetės nuotrauka perteikia nedviprasmišką žinią. Architektūra rodo galią. Galingieji stato, nes tokia jų užduotis. Visų pirma, statant sukuriama darbo vieta, būtina, norint nutildyti nerimstančią darbo jėgą. Tačiau statyba taip pat puikiai atspindi galingųjų gebėjimus ir ryžtingumą – bei atkaklumą. Ir svarbiausia, architektūra yra priemonė papasakoti apie pačius statytojus.

Politiniai lyderiai architektūrą pasitelkia norėdami suvilioti, nustebinti ar įbauginti. Be abejo, tai ir buvo pagrindinės Saddamo Hussein statybos kampanijos priežastys. Savo rūmais ir

paminklais jis ištatuiravo visą Iraką (ne taip neištrinamai, kaip būtų norėjęs), išorės ir vidaus priešams bandydamas parodyti, kad visa šalis yra jo nuosavybė.

Pietuose, už al Basros, palei krantą rikiuojasi trijų metrų aukščio bronziniai atvaizdai – jie vaizduoja mėsmale virtusiam kare su Iranu žuvusius Irako karininkus, rodančius į seną priešą kitapus įlankos. Priešą, kuris, šacho laikais nesėkmingai bandant sukurti kilmingą Pahlavių dinastijos genealogiją, taip pat mėgo statyti paminklus.

Pačiame Bagdade, virš į miestą vedančio greitkelio, kryžiuojasi liūdnai pagarsėję neįtikėtino dydžio kardai, gniaužiami didžiulių bronzinių rankų, sukurtų pagal paties Husseino, bet išlietų tipiškiausiame Beizingstoko priemiestyje Anglijoje. Saddamo valdymo laikais nuo abiejų rankenų kabojo tinklai su daugybe į nelaisvę paimtų iraniečių šalmų. Tokie paminklai, kad ir kokie kičiniai, yra universalūs. Pirmieji buvo Peloponeso karo pergalės paminklai ir triumfo arkos, kuriomis Romos imperija pagerbdavo nusipelnčius karvedžius. Iš pagrobtos Napoleono patrankos išlietos monumentalios skulptūros, puošiančios Londono ir Berlyno centrus, vaizduoja tokį patį ritualinį šventimą nugalėjus priešą. Sukryžiuotų kardų idėja buvo neatsiklausus nugvelbta iš Londone dirbančio architekto Mike'o Goldo, kuris pirmasis ją ir pasiūlė – tik be šalmų – kaip nekaltai įnoringą miesto simbolį virš greitkelio Saudo Arabijoje. Irake jo reikšmė visiškai pasikeitė. Audrinančią „Versace“ sekso ir pinigų parodiją buvo galima ironiškai dėvėti Milane, bet ne Miloševićiaus Belgrade, kur banditų luomas blizgesį ir leopardo odos įvaizdį priėmė už gryną pinigą. O Bagdade ironiško modernizmo kūrinys tapo tikrų tikriausia architektūrine propaganda. Tačiau Husseinai turėjo didesnę tikslą nei tik paminėti abejotinas savo pergalės ir įbauginti priešus. Jo mečetės statybos kampaniją galima laikyti perdėta kompensacija už iš esmės pasaulietišką režimą, parodančią, kad, nepaisant potraukio viskiui ir žudynėms, jis yra atsidavęs tikėjimo gynėjas.

Tačiau architektūrine propaganda užsiima ne tik užsakisieji statybą. Kai 2002 m. pabaigoje Jungtinės Valstijos išsiuntė į Iraką dar du lėktuvnešius, *The New York Times* pirmajame puslapyje išspausdino Saddamo Husseino Visų Kovų Motinos mečetės nuotrauką. Joje, praėjus ketveriems metams nuo projekto pristatymo, buvo pavaizduotas užbaigtas statinys. Be jokio skepticizmo laikraštis drąsiai atkartojė tradicinių žiniasklaidos priemonių išmintį, kad minaretai – keturi sudarantys išorinį žiedą ir dar keturi, šiek tiek žemesni, suformuojantys vidinį žiedą, – tiesiai šviesiai vaizduoja „Kalašnikov“ automatus ir raketas „Scud“. Šis įsitikinimas gyvavo daugiausia Vakarų žiniasklaidoje ir taksai vairuotojų galvose ir būtų buvęs šiek tiek įtikinamesnis, jei minaretai būtų turėję uodegos sparnelius ar buvę dekoruoti gelsvai žalsvais kamufliažiniais dažais, o ne balta klintimi ir mėlynomis mozaikomis. Be to, išoriniame žiede nėra ir taikiklių ar lengvai atpažįstamos išlenktos „Kalašnikov“ automato dėtuvės ir riešutmedžio buožės. Jie tikrai neatrodo taip kovingai – ir taip elegantiškai – kaip pieštuko plonumo Osmanų imperijos minaretai Stambule, kurie iš tiesų primena raketas. Laikraščio reporteris po apsilankymo mečetėje atrodė nusivylęs: „Kadaise lankytojams būdavo pasakojama – kas ir taip akivaizdu, – kad vidinio žiedo cilindriniai minaretai siaurėja iki aptakios viršūnės, tarsi balistinė raketa su smailėjančia kūgine viršutine dalimi, o dabar jiems tvirtinama, kad architektai apie tokias sąsajas niekada nėra nesvarstė.“ Tačiau tuo metu Jungtinės Valstijos jau manė įsitraukusios į karą, tad tokia išpūsta mečetės interpretacija buvo tikra dovana propagandai.

Nors mečetėje nenaudotos tiesmukai militaristinės metaforos, ja perduodama žinia vargu ar džiugina. Išorės vaizdas yra ne tiek nepaklusnumo išraiška, kiek tradicinis Persijos įlankos viešbučiui būdingo dirbtinio blizgesio pavyzdys, labiau primenantis perrengtą policijos akademiją, o ne nacionalinį simbolį. Kur kas iškalbingesnė laikraštyje išspausdinta nuotrauka su mečetės centre įrengta stikline vitrina, kurioje demonstruojamas 650-ies puslapių Korano nuorašas. Kaip rašo *The New York Times*, mečetės imamas

šeichas Thahiras Ibrahimas Shammariu teigė, kad kaligrafas rašikliui užpildyti naudojo paties Husseino kraują, paaukotą per dvejus metus vargiai įtikimu tempu – po pintą kas dvi savaites. Kitoje nuotraukoje matyti mečetę supantis skaidrus baseinas, tariamai Arabų šalių žemėlapiu formos. Vienoje pusėje iš vandens kyšo mėlyna mozaika puoštas cokolis, suformuojantis salą. Laikraštyje teigiama, kad ši netaisyklinga kalva sukurta pagal Husseino nykščio atspaudą. Straipsnyje išsamiai nepaaiškinama, kaip buvo nustatyta, kad atspaudas iš tiesų Husseino. Jei tai tiesa, žinia daugiau nei aiški. Visų nusivylimui, mečetės imamas leidiniui *The New York Times* atsisakė patvirtinti, kad mečetės ikonografija siejasi su karu, tačiau mielai sutiko pavardyti kitų okultinių prasmių. Jis nurodė, kad išoriniai minaretai yra 43 m aukščio ir galimai atitinka 43 dienas trukusius bombardavimus Pirmojo Persijos įlankos karo pradžioje. Keturių vidinių žiedą sudarančių minaretų, simbolizuojančių balandį, ketvirtąjį mėnesį, aukštis – 37 m – nurodo 1937-uosius metus. 28 vandens čiurkšlės baseine simbolizuoja 28-ąją to mėnesio dieną. Visa tai kartu – 1937 m. balandžio 28-oji – yra Husseino gimimo diena.

Iš tiesų mečetė nėra itin veiksmingas būdas pademonstruoti Irako pasipriešinimą, be to, Husseino tikslas buvo pasirodyti atsidavusiu musulmonu, tad jis vargiai būtų to siekęs vadovaudamasis katalikišku kalendoriumi. Toks dėmesys skaičių galiui, jei jis iš tiesų tikslingas, nejaukiai atsikartojo kai kuriuose iš septynių Pasaulio prekybos centro atstatymo planų, kurie Niujorke buvo atskleisti tą pačią savaitę, kai pasirodė ši istorija. Richardas Meieris ir Peteris Eisenmanas suprojektavo 1 111 pėdų (~340 m) aukščio dangoraižį, veikiausiai manydami, kad varganų 911 pėdų (~278 m) nepakaks pakankamai dėmesio pritraukti. Danielis Libeskindas neliko nepastebėtas pasirinkęs 1 776 pėdų (~541 m) aukštį.

Vienas iš būdų interpretuoti Husseino polinkį statyti – manyti, kad jis paprasčiausiai laikosi visoje Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose paplitusios tradicijos samdyti garsius Vakarų architektus prestižiniams pastatams projektuoti ir nori pademonstruoti, koks

esąs šiuolaikiškas. Iš tiesų, didžiąją XX a. dalį Bagdadas projektavo gigantiškus architektūros paminklus. 1957 m. karalius Faisalas II pasamdė Franką Lloydą Wrightą suprojektuoti operos pastatą pagal Maskvoje taip ir nepastatytą Sovietų rūmų projektą. Milžiniška skulptūra, aukščio sulig trisdešimties aukštų pastatu, skirta didžiajam Irako kalifui Harunui al-Rashidui, Bagdado įkūrėjo vaikaičiui, pagerbti, kaip pagrindinis akcentas užėmė Lenino vietą. Irakui vis dar bandant išsivaduoti iš britų kolonijinio jungo, tai būtų buvęs valstybės kūrimąsi simbolizuojantis neįtikėtino masto kūrinys. Walterio Gropiuso suprojektuotas universitetas iš tiesų buvo pastatytas. 1956 m. užsakymo iš Faisalo II sulaukė ir Le Corbusier – Bagdade jis suprojektavo areną, ši buvo baigta statyti tik po architekto mirties ir tapo žinoma kaip Saddamo Husseino sporto centras.

Bet Saddamas Husseinas norėjo ne vien atrodyti modernus. Jis bandė perimti ir daug senesnes monumentų statymo tradicijas, siekiančias prieš penkis tūkstantmečius egzistavusį Ūrą ir pirmąsias miestų civilizacijas prie Eufrato. Jis inicijavo daugybę žalingų Irako senovinių vietų „restauracijų“ ir nė nedvejodamas ėmėsi atkurti kabančiuosius Babilono sodus, naudodamas medžiagas, dažniau pasitaikančias priemiesčių gyvenamųjų namų kvartaluose. Kiekvieną plytą liepė pažymėti savo vardo įspaudu, kaip darydavo senovės imperatoriai, kad parodytų esąs teisėtas jų įpėdinis. Babilono tematikos pramogų parke prie Ištarės vartų jis net pastatė senovinius kostiumais vilkinčius sargybinius su ietimis.

Husseino pasiryžimas pasitelkti architektūrą kaip propagandos priemonę valstybei šlovinti ir savo valdžiai joje įtvirtinti buvo daugiau nei akivaizdus. Nors, vertinant pagal jo išsikeltus tikslus, ši priemonė nebuvo itin veiksminga, architektūra atvirai kaltinama dėl žiauriam režimui pasitarnavusio vaidmens. Bet ką galima pasakyti apie tuos, kuriems buvo pavesta įgyvendinti jo užmojus? Ši mečėtė išties banalus architektūros kūrinys ir ją kūrusieji akivaizdžiai kalti dėl vaizduotės stokos, bet ar dėl to, kad Huseinas šį statinį pasitelkė saviems tikslams, architektui būtina mesti didesnius kaltinimus?

Architektūra egzistuoja nepriklausomai nuo tų, kurie už ją moka. Vien todėl, kad mečetės architektas dirbo vienam žiauriausių pastarojo laikotarpio lyderių, nėra pagrindo jį patį laikyti kaltu, kaip laikėme Albertą Speerą, kai jį nuteisė Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolas. Pati mečetė nesmurtauja, jos architektūrinės formos pačios savaime nebūtinai turi įkūnyti diktatūrą.

Klausimas, ar architektūra apskritai gali turėti prigimtine reikšmę, lieka atviras, nors ir dažnai užduodamas. Ar iš tiesų egzistuoja toks dalykas kaip totalitarinis, demokratinis ar nacionalistinis pastatas? O jei egzistuoja, kas architektūrai suteikia tokias reikšmes? Ar tikrai klasikinės kolonos ar stiklinės sienos gali būti laikomos fašistinių ar demokratinių pastatų bruožais? Šios reikšmės pastovios ir ilgalaikės ar bėgant laikui gali kisti?

Jei Saddamui Husseinui būtų užtekę sąmojo – ar gudrumo – mečetei projektuoti pasikviesti Zahą Hadid, žymiausią architektę moterį pasaulyje, ir dar gimusią Bagdade, galbūt jis būtų trumpam atitraukęs mūsų dėmesį ir į jo režimą būtume pažvelgę kitoje šviesoje. Jei Hadid pasiūlymą būtų priėmusi, ją tikrai vertintume kitaip: geriausiu atveju kaip nesuvokiančią politikos, blogiausiu – kaip naivią prisitaikėlę. Be abejo, jos galimybės gauti pasiūlymų ką nors statyti Amerikoje būtų smarkiai sumenkusios. Hadid mečetė būtų siuntusi kitokią žinią – vis tiek šlovinančią Husseinio valstybę ir simbolizuojančią pasipriešinimą, bet kartu parodančią kultūrinį pranašumą. Ji būtų demonstravusi modernesnę režimą už tą, kuris pritarė šaltakraujiškam dviejų Husseinio žentų nužudymui ir tūkstančių savo paties piliečių nuuodijimui dujomis. Bet jei Hadid būtų sulaukusi pasiūlymo (nors tai mažai tikėtina) ir su juo sutikusi (tai dar mažiau tikėtina), ar ji būtų laikyta prisidėjusia prie civilizuotesnio Irako kūrimo? O gal būtų buvusi pasmerkta kaip mario-netė valstybės žaidime, pasiruošusi paminti visas kitas aplinkybes, kad tik gautų progą statyti?

Ne tik architektai jaučia nenumaldomą potraukį statyti bet kokia kaina. Saddamo Husseinio statybos manija kelia nemažai klausimų apie jį motyvavusius psichologinius aspektus. Norėdami

atsakyti į klausimą, kodėl jis ir kiti tokie kaip jis tiek daug investavo į statybos projektus, turime pasvarstyti, ar architektūra yra tikslas, ar priemonė tikslui pasiekti.

Statome vedami emocinių ir psichologinių tikslų, taip pat dėl ideologinių ir praktinių priežasčių. Architektūros kalbą pasitelkia tiek iš programinės įrangos turtus susikrovę milijardieriai, aukojantys muziejui mainais už tai, kad šį pavadinus jų vardu galėtų demonstruoti galia, tiek sociopatai diktatoriai. Architektūrą formuoja ego, mirties baimė ir politiniai bei religiniai akstinai. Ji savo ruožtu suteikia formą ir pavidalą. Jei bandytume suvokti pasaulio prasmę nepripažindami jam architektūros daromo psichologinio poveikio, praleistume esminį jos prigimties aspektą. Tarsi nagrinėdami technologijų istoriją ignoruotume karo poveikį arba atvirksčiai.

Kitaip nei mokslas ir technologijos, kurie paprastai laikomi neturinčiais ideologinių atspalvių, architektūra yra ir praktinė priemonė, ir išraiškinga kalba, galinti perteikti itin konkrečią informaciją. Tačiau sunkiai nustatomos tikslios pastatų politinės reikšmės ir neaiški architektūros politinio turinio prigimtis šiandienos architektų kartą verčia teigti, kad jų darbas yra nepriklausomas ar neutralus, arba net manyti, kad, jei ir yra toks dalykas kaip atvirai politinė architektūra, ji būdinga tik izoliuotam getui, aukštosios kultūros interesus atspindinčiam ne daugiau nei prekybos centras ar kazino Las Vegase.

Tai klaidinga prielaida. Tam tikra architektūros kalba gali neturėti pastovios politinės reikšmės, bet tai nereiškia, kad architektūra negali įgauti politinių atspalvių. Tik nedaugelis sėkmingų architektų apsieina kuriame nors karjeros etape nesukūrę politinį aspektą turinčių pastatų, nori jie to ar ne. Ir beveik visi politikos lyderiai naudojami architektų paslaugomis siekdami politinių tikslų. Tokie santykiai būdingi kone visiems režimams ir yra patrauklūs įvairaus plauko egoistams. Būtent todėl esama nuotraukų, kuriose Tony Blairas, François Mitterrand'as ir Winstonas Churchillis, kaip ir daugybė merų, arkivyskupų, vadovų ir milijardierių plėšikų

baronų, pasilenkę virš vienodai sudėtingų architektūrinių maketų atrodo taip pat narciziškai susižavėję kaip ir palaimingas Saddamas Husseinas, besišypsantis virš savo mečetės.

Tai nereiškia, kad George'o Busho vyresniojo prezidentinė biblioteka, Tony Blairo „Millennium Dome“ ar Wembley stadioną arba bet kokią olimpinę areną, kurią Didžioji Britanija galbūt pastatys, o gal ir nepastatys 2012 m. olimpinėms žaidynėms, reikėtų lyginti su Husseino mečete. Manevravimas išrinkto ministro pirminko rate bandant užsitikrinti galimybę statyti reikalauja kur kas mažiau pražūtingų kompromisų, nei šokant galimai mirtiną išlikimo šokį, be kurio neapsieinama diktatūrose. Tačiau demokratiniai režimai yra lygiai taip pat kaip totalitariniai linę architektūrą pasitelkti kaip valstybės kūrimo priemonę.

Versalis buvo pastatytas kaip dvaras, kurio architektūros didybė ir fizinė vieta turėjo neutralizuoti Prancūzijos provincijose susitelkusios aukštuomenės galią. Praėjus porai šimtmečių Napoleonas III dar kartą pasitelkė architektūrą kaip politinės galios priemonę, Georges'ui-Eugène'ui Haussmannui pavedęs atstatyti Paryžių monumentalium mastu – siekdamas ne tiek pažaboti paryžiečių minią, kiek įteisinti savo abejotiną teisę į imperatoriaus titulą. O François Mitterrand'as suprato, kad Luvro atnaujinimas ir Didžioji arka (Grande Arche) La Défense rajone yra neatsiejami nuo jo strategijos paversti Paryžių neginčijama moderniosios Europos sostine. Visiems trims vadovams šių monumentų išvaizda buvo tiek pat svarbi strategijos dalis kaip ir tai, kas juose įsikūrė. Mitterrand'as agresyvią supaprastintų plieno ir stiklo formų architektūrą pasitelkė kaip Prancūzijos atsidavimo modernybei simbolį, lygiai taip pat kaip Karalius Saulė pavertė Versalį karališkojo kulto šventove dieviškajai karalių teisei demonstruoti.

Virš architektūrinių maketų palinkusių turtingųjų ir galingųjų nuotraukas nuosekliau pradėjau rinkti tada, kai staiga pats atsidūriau vienoje jų. Japonų architektūros senbuvis Arata Isozaki Milane išsiuomuoja Miucciai Pradai priklausančią meno galeriją, norėdamas

Kodėl pasaulio turtingieji ir galingieji – prezidentai, diktatoriai, milijardieriai – taip mėgsta didingą architektūrą? Nori parodyti galią, sukelti pasigėrėjimą, įbauginti ar įsiamžinti pastatuose ir taip priartėti prie nemirtingumo?

Žymus britų kuratorius, redaktorius ir architektūros kritikas Deyan Sudjic knygoje *Galios architektūra* žvalgosi po pasaulio galingųjų ir jų architektų susitikimų užkulius ir narplioja pastatų fasadų slepiamą politikos, pinigų ir architektūros santykį. Kritiškas ir istoriškai informatyvus Sudjiciaus balsas lydi skaitytoją po plačią galios architektūros geografiją – nuo Hitlerio Germanijos iki Rockefellerių Niujorko, nuo Husseino Bagdado iki Mao Pekino.

Analizuodamas architektūrą kaip komunikacijos priemonę ir žmogaus psichologijos išraišką, autorius klausia, kokių tikslų statydami pastatus siekia individai ir visuomenės, ką architektūra gali papasakoti apie mūsų aistras, baimes, visuomenę apibrėžiančius simbolius ir gyvenimo būdo formas.

Pasaulio architektūroje Sudjicius atveria margą – viršūnėmis ir giliomis duobėmis nusėtą – galios peizažą bei talpią įvairialypių galios portretų galeriją.

– MENOTYRININKĖ, KURATORĖ DOC. DR. LOLITA JABLONSKIENĖ

Jaudinanti ir siutinantį kelionė po užterščiausias tuštybės gelmes.

– JONATHAN MEADES, *THE TIMES*

| LAPAS |

